

KULT ŚW. TERESY OD JEZUSA W POLSKICH OŚRODKACH KARMELITAŃSKICH W. XVII DO XIX

Treść: 1. Kult liturgiczny (2). 2. Ośrodki kultu (5): a. Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Krakowie (5). b. Kościół MB Szkaplerznej w Lublinie (5). c. Kościół św. Michała Archanioła we Lwowie (6). d. Kościół świętych Michała i Józefa w Krakowie (6). e. Kościół św. Józefa w Poznaniu (7). f. Kościół św. Teresy w Przemyślu (8). g. Kościół Zbawiciela w Wiśniczu (9). h. Kościół MB Zwycięskiej w Kamieńcu Podolskim (9). i. Kościół św. Teresy w Wilnie (10). j. Kościół p. w. proroka Eliasza w Czernej (10). k. Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Berdyczowie (10). l. Kościół św. Michała w Wiśniowcu (11). m. Kościół Wniebowzięcia NMP w Warszawie (11). n. Kościół Wniebowzięcia NMP w Głębokiem (11). o. Kościół św. Krzyża w Grodnie (12). Kościoły Karmelitanek Bosych (12). 3. Uroczystości z okazji beatyfikacji i kanonizacji Teresy od Jezusa (14). 4. Formy kultu (16): a. Godzinki o św. Teresie (16). b. Litanie do św. Teresy (19). c. Nowenny i inne nabożeństwa (21). 5. Pieśni i poezje (26). 6. Stowarzyszenia (31).

Teresa od Jezusa, uważana za założycielkę Zakonu Karmelitów Bosych (na starych sztychach i obrazach spotykamy się z tytułem „*fundatrix*”), należała do najbardziej popularnych świętych w wieku XVII, a także i później. Jej żarliwa wiara połączona z wielką miłością dla Kościoła oraz niechęcią wobec tych, którzy go rozbijali, częste zjawiska nadprzyrodzone, wielka wiedza o sprawach Bożych, niezwykle aktywne życie, a także duży urok osobisty — to wszystko pociągało współczesnych i potomnych.

Z osobą i doktryną św. Teresy zapoznali po raz pierwszy pewne, wąskie kręgi społeczeństwa polskiego pisarze jezuicy. Należał do nich m. in.

Mikołaj Łęczycki (1574—1653)¹. Ośrodkami propagandy na szerszą skalę, siłą rzeczy, stały się dopiero klasztory karmelitów i karmelitanek bosych.

Rozwój kultu św. Teresy jest ściśle związany z rozpowszechnianiem się znajomości jej pism. Autor tego artykułu zamierza jednak zająć się jedynie jej kultem od XVII do XIX wieku. Percepcję doktryny omówi w przyszłości kto inny. Byłoby jednak rzeczą niemożliwą w ramach artykułu przedstawić wszystkie problemy związane z tematem. Dodatkową trudnością jest brak opracowań pomocniczych. Z tego powodu autor musiał oprzeć się przede wszystkim na źródłach rękopiśmiennych oraz drukowanych modlitewnikach.

W niniejszym studium przedstawiono drogę Teresy na ołtarze, rozwój kultu liturgicznego, formy kultu prywatnego, ich treść, propagowanie kultu oraz jego ośrodki.

Najwięcej materiału dla tej tematyki zawiera biblioteka klasztoru Karmelitanek Bosych w Krakowie, przy ul. Kopernika oraz Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej. Za życzliwe udostępnienie zbiorów składam obu Instytucjom serdeczne podziękowanie.

1. Kult liturgiczny

Teresa od Jezusa zmarła 4 października 1582 r. w założonym przez siebie przed jedenastu laty klasztorze karmelitanek bosych w Alba de Tormes, miasteczku leżącym na południe od Salamanki. Pogrzeb odbył się dnia następnego, tj. 15 października — już według kalendarza gregoriańskiego, który od tego dnia zaczął obowiązywać. W r. 1585 przewieziono ciało do klasztoru św. Józefa w Avila. Był to pierwszy klasztor założony przez św. Teresę. W roku następnym, na polecenie papieża Sykstusa V, ciało ponownie przewieziono do Alba de Tormes i tam — okaleczone przez tych, którzy chcieli posiadać jej relikwie — pozostaje do chwili obecnej².

Sława świętości i rozgłos jakie towarzyszyły Teresie de Ahumada przez dużą część jej zakonnego życia, w chwili śmierci zwielokrotnione przez cuda przypisywane jej relikwiom, doprowadziły do kultu religijnego, oddawanego jej od dnia śmierci. W r. 1591 ordynariusze z Salamanki i Avila rozpoczęli procesy informacyjne. Następnie w latach 1595—1597, na polecenie nuncjusza apostolskiego Camillo Caetani, prze-

¹ Stefania Ciesielska-Borkowska: *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*. Kraków 1939; s. 104 i 138.

² *Życie Świętej Teresy od Jezusa według Bollandystów oraz jej historyków i własnych jej pism* przez karmelitankę z Caen. Tłum. z francuskiego Maria Bocheńska (Lwów 1927); t. 2, s. 323—334.

prowadzono nowe procesy w szesnastu miastach, m. in. w Madrycie, Valladolid, Avila, Sewilli, Salamance, Saragossie, Toledo... Akta tych procesów odesłane do Rzymu spowodowały, że w r. 1604 papież Klemens VIII polecił przeprowadzenie procesu informacyjnego „*in genere*” o opinii świętości i cudach, a następnie procesu „*in specie*”. Zebrane materiały przesłane do Rzymu i przebadane przez Kongregację Obrzędów dały podstawę do ogłoszenia przez Pawła V, w dniu 24 kwietnia 1614 r., breve „*Regis aeternae*”, które zaliczało Teresę od Jezusa w Poczet błogosławionych. Wśród monarchów, którzy skierowali do papieża prośbę o beatyfikację Teresy od Jezusa, znalazł się również król polski Zygmunt III Waza³. Stało się to zapewne z inicjatywy karmelitów bosych.

Osiem lat później papież Grzegorz XV, w dniu 12 marca 1622 r., dokonał kanonizacji Teresy od Jezusa równocześnie z Ignacym Loyolą, Franciszkiem Ksawerym, Filipem Nereuszem oraz Izydorem Oraczem. Podobnie jak przed beatyfikacją, do listów monarchów katolickich proszących o kanonizację bł. Teresy, dołączył się król polski Zygmunt III (list z daty: 31 XII 1621) oraz król węgierski Władysław (list z daty 22 I 1622)⁴.

Oficjalny kult liturgiczny uprzedził nieco beatyfikację Teresy od Jezusa. Już od początku wieku XVII rozpowszechniła się praktyka obchodzenia wspomnienia liturgicznego o „błogosławionej” Teresie. W Rzymie od 1602 r. obchodzono ją w dniu 5 października w kościele karmelitów bosych Santa Maria de Scala bardzo uroczyście, z udziałem kardynałów, a także niekiedy samego papieża Pawła V⁵.

Właściwy kult liturgiczny rozpoczął się oczywiście dopiero po beatyfikacji. Karmelici i karmelitanki bose w dniu jej święta używali oficjum i mszy „*de Virgine tantum*” z nieco zmienioną modlitwą. Modlitwa zamiast zakończenia: „...*ita piae devotionis erudiamur affectu*” otrzymała zakończenie: „...*ita piae devotionis et caelestis doctrinae erudiamur affectu*”. Modlitwa podkreślała więc znaczenie nauki św. Teresy dla Kościoła. W r. 1629 papież Urban VIII zatwierdził oficjum, w którym znalazł się hymn „*Regis superni nuntia*”, ułożony przez tegoż papieża, własne lekcje II nokturnu oraz jeszcze raz uległo zmianie zakończenie wspomnianej modlitwy. Otrzymała ona wówczas obecną formę: „...*ita caelestis eius doctrinae pabulo nutriamur, et piae devotionis erudiamur affectu*”⁶.

³ APKB (Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych) rkps AP 1, *Fasciculus inmorum Provinciae Poloniae Spiritus S.*, s. 52 (dalej cyt. *Fasciculus*).

⁴ *Fasciculus*, s. 78—81. Bulla kanonizacyjna św. Teresy z Avila została wydana w Krakowie, w drukarni Franciszka Cezarego, w r. 1625. Zob. Estr. XXXI 108.

⁵ *Bibliotheca Sanctorum*. Instituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, t. 12 (1969) kol. 409.

⁶ Tamże. Oficjum to zostało wydane w Krakowie w r. 1630, w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka. Zob. Estr. XXXI 108.

Oficjum, które w r. 1616 otrzymała Kastylia, w r. 1632 zostało dozwolone również w Polsce w rycie drugiej klasy, w roku zaś 1636 Urban VIII pozwolił włączyć je do brewiarza rzymskiego w rycie półzdwojonym (*semiduplex*) *ad libitum*, a w roku 1644 stało się obowiązujące dla wszystkich odmawiających brewiarz rzymski ⁷.

W r. 1668, 21 lipca, papież Klemens IX podniósł uroczystość św. Teresy do rytu zdwojonego (*duplex*) w całym Kościele. Cześć taką dotychczas odbierały tylko dziewice męczenniczki ⁸.

W r. 1700 karmelici bosci otrzymali oficjum własne, w r. 1720 mszę własną, w r. 1794 własną prefację o św. Teresie. W r. 1746 zakon otrzymał przywilej odprawiania raz w miesiącu, w pierwszym dniu nie przeszkodzone, z wyjątkiem Wielkiego Tygodnia, Wielkiego Postu i Adwentu, mszy św. wotywniej o św. Teresie oraz odmawiania oficjum wotywnego w rycie półzdwojonym zamiast oficjum dnia ⁹.

W r. 1726, 25 lipca, papież Benedykt XIII pozwolił obchodzić w zakonie uroczystość Przebicia serca św. Teresy („*Transverberationis*”) w dniu 27 sierpnia, na pamiątkę ekstazy opisanej przez nią w autobiografii (*Życie*, 29, 13). W r. 1788 święto to otrzymało własną mszę i oficjum. W roku 1732 przybyło trzecie święto ku czci Teresy od Jezusa: Przeniesienie ciała, obchodzone w całym zakonie w dniu 13 lipca. W nowym kalendarzu rzymskim uroczystość św. Teresy przypada w dniu 15 października jako „*memoria obligatoria*”. W kalendarzu zakonnym również pozostało tylko jedno święto, z tym, że ma najwyższą klasę (*sollemnitas*) ¹⁰.

Zakon Karmelitów Bosych od samego początku obchodził bardzo uroczyście święto swojej Fundatorki. Pierwszy dekret w tej sprawie wydało definitorium generalne 29 grudnia 1615 r.¹¹ W r. 1630, 19 maja, również definitorium generalne postanowiło, by w każdym klasztorze śpiewano pierwsze i drugie nieszpory, matutinum, laudesy od capitulum, tercję oraz Mszę św. Polecenia te były powtarzane przez następne definitoria ¹².

Niekiedy, aby umożliwić udział w nabożeństwie większej ilości wier-

⁷ Dekret Kongregacji Obrzędów z dnia 25 VIII 1636 r. został w tymże roku wydany w Krakowie, w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka. Zob. Biblioteka PAN w Krakowie, sygn. 899.

⁸ Dekret Kongregacji został również przedrukowany w Krakowie. Tamże.

⁹ APKB rkps AKP 1: *Historia conventualis*, s. 286; *Compendium breve thesauri rituum*. Berdyczów 1777; s. 38—39.

¹⁰ Wszystkie dane, których źródła nie podano, pochodzą z *Bibliotheca Sanctorum*, jw., kol. 409—410, oprac. Valentino di S. Maria.

¹¹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 1677/11: *Acta Capitulatorum et Definitoriorum generalium*; s. 23.

¹² APKB rkps AKC 12: *Observationes privatae*, s. 13; *Compendium*, dz. cyt., s. 369.

nych, uroczystość zewnętrzną przenoszono na najbliższą niedzielę¹³. Święto obchodzono z oktawą. W dniu oktawy w nowicjatch i profesatach odbywało się nabożeństwo w chórze zakonnym, następnie procesja szła korytarzami klasztoru, zakończenie zaś nabożeństwa miało miejsce w kościele¹⁴.

2. Ośrodki kultu

Jak już wspomniano wyżej, kościoły karmelitów i karmelitanek bosych z natury rzeczy były ośrodkami kultu św. Teresy. Tutaj ten kult się koncentrował i stąd promieniował na okolicę. Świadczą o tym liczne ołtarze św. Teresy oraz łaski przypisywane jej wstawiennictwu.

W paragrafie tym omówimy kolejno poszczególne kościoły — jako ośrodki kultu Teresy od Jezusa.

a) Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Krakowie. Wyposażenie pierwszego kościoła karmelitów bosych na ziemiach polskich, zbudowanego w r. 1606, nie jest znane. Był on drewniany. Czy w r. 1614 lub 1622 zbudowano w nim ołtarz św. Teresy — nie wiemy. W r. 1630 rozpoczęto budowę nowego, murowanego kościoła. Budowa trwała długo. Dopiero w r. 1683 kościół mógł być konsekrowany¹⁵.

W ciągu kilku następnych lat świątynia otrzymała pięć ołtarzy marmurowych staraniem przeora o. Gerarda od Aniołów. Czy wykonano wówczas również ołtarz św. Teresy? ¹⁶. Inwentarz spisany w r. 1703, za przeoratu o. Cypriana od Jezusa i Maryi, wymienia siedem ołtarzy w kościele, a wśród nich na piątym miejscu ołtarz św. Teresy. W ołtarzu znajdował się obraz Przebicia serca św. Teresy (Ekstaza św. Teresy). Obraz posiadał następujące srebrne detale dekoracyjne: strzałę, promienie wokół serca, jeden sandał oraz kawałek pasa. Wszystkie one były darem Kuligowicowej. Późniejszy dopisek w inwentarzu wspomina również o obecności na ołtarzu dwóch srebrnych figur: św. Teresy i bł. Jana od Krzyża¹⁷. Wśród obrazów w chórze zakonnym znajdował się również obraz św. Teresy¹⁸.

b) Kościół Matki Bożej Szkaplerznej w Lublinie. Po przybyciu do Lublina w r. 1610 karmelici otrzymali kościół pod we-

¹³ *Compendium*, loc. cit.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ APKB rkps ANPK 2: *Liber fundationis conventus Cracoviensis Nov.*; k. 6v.

¹⁶ APKB rkps ANPK 1: *Liber Continens Fundationem Conv. Cracov.*; k. 7r.

¹⁷ APKB rkps ANPK 7: *Liber bonorum Conventus Nov. Cracoviensis*; k. 96r.

¹⁸ Tamże, k. 105v oraz 111r.

zwaniem Ducha Św. Nie było w nim na pewno ołtarza św. Teresy. Kościół Matki Bożej Szkaplerznej wybudowany w latach 1612—1619 posiadał osiem ołtarzy bocznych. Tylko dwóch tytuły są znane: Najśw. Maryi Panny i św. Antoniego. Wszystkie powstały sukcesywnie w pierwszej połowie XVII w. Trudno przypuścić, aby wśród nich nie było ołtarza św. Teresy¹⁹.

W r. 1621 karmelici boski nabyli leżący w sąsiedztwie ich posiadłości zbór kalwiński, zdemolowany w roku poprzednim w czasie tumultu. W zborze tym urządzono kaplicę p. w. św. Józefa i błog. Teresy²⁰.

W r. 1623 o. Jan Maria od św. Józefa, wracając z kapituły generalnej, oprócz dwóch innych obrazów, przywiózł i podarował klasztorowi lubelskiemu obraz św. Teresy malowany na miedzianej blasze. Był on kopią jedyne autentycznego portretu Świętej²¹. Może ten właśnie obraz został umieszczony w ołtarzu w kościele lub w wymienionej wyżej kaplicy.

Autor kroniki prowincji notuje pod r. 1614 liczne łaski otrzymywane w kościele lubelskim za pośrednictwem bł. Teresy²². M. in. jej przypisywał swoje wyzdrowienie pewien student, szlachcic Starczewski, także kapłani prosili ją o wstawiennictwo u Boga²³.

c) Kościół św. Michała Archanioła we Lwowie. Wyposażenie pierwszego, drewnianego kościoła, nie jest znane. Był on zbudowany w latach 1613—1614. W r. 1634 rozpoczęto budowę nowego, murowanego kościoła²⁴. Jego wyposażenie również nie jest znane. W oparciu o ogólną praktykę możemy jednak przypuścić, że w nim również znajdował się ołtarz św. Teresy.

d) Kościół świętych Michała i Józefa w Krakowie. Wyposażenie pierwszej kaplicy, poświęconej w r. 1617, nie jest znane. Kościół, konsekrowany w r. 1636, już przed r. 1628 posiadał drewniany ołtarz św. Teresy. Jego fundatorem był bogaty mieszczanin krakowski Wojciech Chodorowicz, zmarły w r. 1628²⁵. Ołtarz ten znajdował się w prawym ramieniu transeptu, naprzeciw ołtarza św. Józefa. Przypusz-

¹⁹ Biblioteka PAN w Krakowie, sygn. 2336/II: *Liber in quo describuntur fundatio nostri coenobii lublinensis...*, passim; *Fasciculus*, s. 78.

²⁰ *Fasciculus*, s. 75—76.

²¹ Isidorus a S. Joseph, Petrus a S. Andrea: *Historia generalis Fratrum Discalceatorum Ordinis B. Virginis Mariae de Monte Carmelo Congregationis S. Eliae*; t. 2, Roma 1671, s. 753 (dalej cyt. HG).

²² *Fasciculus*, s. 57.

²³ HG, s. 750—751.

²⁴ Biblioteka PAN w Krakowie, sygn. 899: *Iura, privilegia... conv. leop.*, s. 657; APKB rkps AKLW 21: *Erectio et processus fund. Conv. Leop.*, k. 46 r.

²⁵ Jan Chełmecki: *Wspomnienie o kościele św. Michała niegdys OO. Karmelitów bosych w Krakowie*. Kraków 1860, s. 23.

Karta tytułowa zbioru poezji łacińskich „De vita, gestis ac miraculis S. Matris Nostrae Theresiae a Jesu” o. Elizeusza od Matki Bożej, wydane w Krakowie 1650 r. (patrz: „Bibliografia św. Teresy od Jezusa w Polsce”, poz. 17). Górna część sztychu przedstawia świętą Teresę z unoszącym się nad nią Duchem Świętym oraz okoloną potrójną aureolą: męczeństwa, dziewictwa i doktoratu (*Martyrio — Virginitati — Doctoratui*).

Karta tytułowa pierwszego w Polsce zbiorowego wydania pism św. Teresy od Jezusa w r. 1664 (patrz: „Bibliografia św. Teresy od Jezusa w Polsce”, poz. 93). Górna część ryciny przedstawia świętą Teresę oświeconą w pisaniu ksiąg przez Ducha Świętego.

czalnie na początku drugiej połowy XVIII w. zastąpiono go ołtarzem marmurowym. W ołtarzu znajdował się obraz Przebicia serca św. Teresy. Przed rozebraniem kościoła św. Michała ołtarz św. Teresy, jako ostatni przeniesiono do kościoła św. Katarzyny, gdzie umieszczono w nim obrazy św. Augustyna i św. Moniki (w miejsce obrazu św. Jana od Krzyża). Obraz zaś św. Teresy zawieszono w tymże kościele nad wejściem do kaplicy augustianek²⁶.

e) Kościół św. Józefa w Poznaniu. W r. 1618 zbudowano drewnianą kaplicę, zapewne o jednym tylko ołtarzu poświęconym św. Józefowi. W latach 1620/21 zbudowano drugą — większą kaplicę — również drewnianą. W wielkim ołtarzu umieszczono obraz św. Teresy, nabyty na uroczystości kanonizacyjne w r. 1622. Przedstawiał on na głównym tle św. Teresę koronowaną przez Chrystusa z Najśw. Maryją Panną po prawej i św. Józefem po lewej stronie. Taki stan był jeszcze w r. 1625, kiedy to rozpoczęto budowę nowego głównego ołtarza. Przy ołtarzu tym wieszano wota jako dowód wdzięczności za otrzymane łaski. W roku 1624 wotów srebrnych było 20 oraz liczne wota woskowe. Przymuszczaalnie niedługo po r. 1625 św. Teresie poświęcono jeden z ołtarzy bocznych, w którym umieszczono obraz będący dotychczas w ołtarzu głównym²⁷.

Kościół poznański posiadał znaczną relikwię św. Teresy — dar o. Andrzeja od Jezusa (Brzechwy)²⁸.

W r. 1624 w ogrodzie klasztoru poznańskiego zbudowano eremitaż dla ćwiczeń duchownych. Był on murowany. Składał się z kaplicy o kształcie rotundy p.w. NMP oraz z dwóch cel i przyległych do nich kaplic: jedną z nich poświęcono św. Józefowi, drugą zaś św. Teresie²⁹.

W r. 1635 sufragan poznański Jan Bykowski poświęcił kamień węgielny pod nową, murowaną świątynię. Główną architekturę kościoła ukończono dopiero w r. 1663. Pierwotny kościół i klasztor zostały spalone w r. 1656. W nowym kościele z całą pewnością znajdował się ołtarz św. Teresy.

Kult św. Teresy był szczególnie żywy w kościele poznańskim. Kronikarze już w latach 1619—1620 wspominają o licznych łaskach przypisywanych jej pośrednictwu³⁰. W klasztorze poznańskim praktykowano noszenie relikwii św. Teresy do chorych³¹.

²⁶ Jerzy Langman: *Nieistniejący kościół świętych Michała i Józefa niegdyś karmelitów bosych w Krakowie* (maszynopis); s. 122—124.

²⁷ APKB rkps AKP 1: *Historia conventualis*, s. 28—29, 38—39 (dalej cyt. *Hist. conv.*); *Fasciculus*, s. 100.

²⁸ *Hist. conv.*, s. 25.

²⁹ Tamże, s. 27 i 30.

³⁰ Tamże, s. 14; *Fasciculus*, 3. 27.

³¹ *Hist. conv.*, s. 34 nn; *Fasciculus*, s. 108.

O łaskach otrzymywanych za pośrednictwem św. Teresy kronika klasztoru poznańskiego wspomina bardzo często. W czasie epidemii w r. 1624 wielu uciekało się do niej o ratunek, czyniąc różne zobowiązania. Kazanowscy przypisywali jej uzdrowienie syna, podobnie Sierakowscy; Piotr Czarnkowski, wojewoda kaliski, ofiarował wotum za uzdrowienie syna (1625). Anna Przyjemaska, żona wojewody poznańskiego ofiarowała srebrną tabliczkę również za uzdrowienie syna (1624). Rajca poznański Bartłomiej Morescius, z wdzięczności za powrót do zdrowia żony i dzieci ofiarował św. Teresie złotą tabliczkę. Podobne wotum ofiarował Piotr Czarnkowski, dodając doń złożony kielich oraz ornat. Z tego czasu kronikarz wymienia także szereg innych uzdrowień za przyczyną św. Teresy ³².

Pod r. 1636 kronikarz zanotował uzdrowienie opata z Łądu, szlachcianki Katarzyny Wodeckiej oraz konającego dziecka ³³. W latach 1637—1638 kronika wymienia 18 uzdrowień, a wśród nich uzdrowienie przeora karmelitów trzewickowych z klasztoru Bożego Ciała ³⁴. Po pięć uzdrowień wylicza kronikarz w latach 1639 i 1641 ³⁵. W r. 1663 matka za uzdrowienie ręki córki ofiarowała wotum w postaci srebrnej ręki. W tymże roku za uzdrowienie córki Teresy dziękowali Agnieszka i Andrzej Nodzińscy ³⁶. Kronika notuje również łaski w latach 1664 i 1667 ³⁷.

Oczywiście nie chodzi tutaj o twierdzenie, że każde wyzdrowienie było spowodowane nadprzyrodzoną interwencją. Ale niewątpliwie wymienione fakty świadczą o popularności św. Teresy w środowisku poznańskim. Modlili się za jej pośrednictwem ludzie prości, szlachta, mieszczenie, a także duchowni i magnaci. O popularności Świętej z Avila świadczy również nadawanie córkom imienia Teresa ³⁸.

f) Kościół św. Teresy w Przemyślu. Karmelici boski przybyli do Przemyśla w r. 1620. Tytułu pierwszej kaplicy nie znamy. W r. 1625 położono kamień węgielny pod kościół, który jako pierwszy w Polsce otrzymał tytuł św. Teresy ³⁹. W r. 1630 kościół został ukończony i konsekrowany. W głównym, marmurowym ołtarzu znajdował się obraz św. Teresy (Przebicie serca), wykonany w Rzymie. Ołtarz główny wyko-

³² *Hist. conv.*, s. 34—40; *Fasciculus*, s. 100.

³³ *Hist. conv.*, s. 62.

³⁴ Tamże, s. 63—66; *Fasciculus*, s. 105—110.

³⁵ *Hist. conv.*, s. 67—68.

³⁶ Tamże, s. 124 i 126.

³⁷ Tamże, s. 129 i 148.

³⁸ Tamże, s. 40.

³⁹ Arch. Państwowe m. Krakowa i woj. krakowskiego, Oddział na Wawelu, Teki Schneidera, nr 1305.

nali kamieniarze dębniccy ok. r. 1667⁴⁰. W ołtarzu znajdowały się dwa wielkie złożone anioły z symbolami odnoszącymi się do św. Teresy: jeden z nich trzymał księgę, drugi serce i włócznię⁴¹.

Chór zakonny, za ołtarzem głównym, pokryty był malowidłami przedstawiającymi działalność św. Teresy z czasów reformy⁴². Również w pierwszej zakrystii, po prawej stronie prezbiterium, znajdują się malowidła o tematyce terecjańskiej.

O działalności karmelitów przemyskich nie dochowały się żadne wiadomości. Możemy jedynie przypuszczać, że tytuł kościoła zobowiązywał ich do szczególnej troski o rozwój kultu św. Teresy.

g) Kościół Zbawiciela w Wiśniczu. Budowę kościoła rozpoczęto w r. 1622. W r. 1630 karmelici boski przybyli do Wiśnicza, a w r. 1635 kościół konsekrowano. W r. 1630 fundator kościoła i klasztoru podarował trzy duże figury srebrne: Zbawiciela, NMP i św. Teresy⁴³. Figura św. Teresy miała wysokości 1,5 łokcia. Inwentarz z r. 1645, wśród siedmiu ołtarzy, wymienia również ołtarz św. Teresy, na którym znajdowały się cztery srebrne kandelabry. Tenże inwentarz wymienia złoty relikwiarz św. Teresy, ozdobiony ponadto drogimi kamieniami o łącznej wartości 3.798. — złp. W r. 1643 zawieszono przy obrazie naszyjnik jako wotum⁴⁴. Autorem obrazu, podobnie jak i innych obrazów ołtarzowych, był artysta antwerpski Mateusz Ingenraem, sprowadzony w r. 1639 przez Lubomirskiego do Wiśnicza⁴⁵.

h) Kościół M.B. Zwycięskiej w Kamieńcu Podolskim. Karmelici boski przybyli do Kamieńca w r. 1623. W r. 1638 położono fundamenty pod pierwszy kościół, który został rozebrany po zajęciu Kamieńca przez Turków w r. 1672. Po powrocie Kamieńca do Polski w r. 1699, karmelici powrócili tam i wybudowali nowy klasztor i kościół. Opis kościoła z r. 1804 wymienia również ołtarz św. Teresy. Był murywany z obrazem Przebicia serca św. Teresy. Obraz przyozdobiono srebrną połączoną koroną, strzałą, promieniami wokół serca oraz srebrną lilią⁴⁶.

⁴⁰ Władysław Tatarkiewicz: *Czarny marmur w Krakowie*. Kraków 1953; s. 68.

⁴¹ Grigorij Łakota: *Dwi prestoni cerkwi peremiski*. Przemyśl 1937, s. 41.

⁴² Tamże.

⁴³ Bibl. Zakładu Narodowego im. Ossol., sygn. 1871/1: *Relatio foundationis Conventus Wisnicensis*; k. 7v.

⁴⁴ Bibl. PAN w Krakowie, sygn. 907: *Inventarium universale Bonorum Conv. Visn.*; k. 3.

⁴⁵ Józef Długosz: *Biblioteka klasztoru karmelitów boskich w Wiśniczu 1630—1649*. W: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”; t. 13 (1966) s. 101.

⁴⁶ APKB rkps 38, Jan Marek Giżycki: *Kamieniec Podolski*; k. 87r.

i) Kościół św. Teresy w Wilnie. Karmelici bosi przybyli do Wilna w r. 1626. W roku następnym otwarli kaplicę dla wiernych. Tytuł jej nie jest znany. Możliwe, że była p.w. św. Teresy. W r. 1633 przystąpiono do budowy murowanego kościoła, który został konsekrowany w r. 1654⁴⁷. Potężny ołtarz główny był zbudowany z marmuru. Umieszczono w nim obraz Przebicia serca św. Teresy, a w kondygnacji górnej obraz św. Kazimierza. Oba były dziełem niepospolitego pędzla⁴⁸. Ołtarz główny wybudowano w r. 1672. Jest dziełem Włocha Bartłomieja Cynalii⁴⁹.

W r. 1760, podczas wielkiego pożaru miasta Wilna, spłonął również kościół św. Teresy. Pożar zniszczył ołtarze boczne oraz obrazy na ścianach kościoła. Ołtarz główny uratował się. Uratowano również obraz św. Teresy⁵⁰. W r. 1763 usuwano zniszczenia po pożarze. W tymże roku pokryto ściany kościoła obrazami przedstawiającymi epizody z życia Reformatorki Karmelu. Ich autorem był nieznany z nazwiska malarz Maciej, którego kronikarz nazwał „wybitnym malarzem” („*Eximius pictor*”)⁵¹.

j) Kościół p.w. proroka Eliasza w Czernej. Budowę kościoła rozpoczęto w r. 1628, a konsekrowano go w r. 1640. W r. 1657 poświęcono marmurowe ołtarze boczne, z których jeden był dedykowany św. Teresie. Pierwotny obraz ołtarzowy nie jest znany. W r. 1754 zmieniono go, umieszczając na jego miejsce barokowy obraz Pawła Gołębiowskiego, przedstawiający ekstazę (Przebicie serca) św. Teresy. Obraz ten usunięto z ołtarza na początku XX w., zastępując go innym, przedstawiającym spotkanie św. Teresy z Dzieciątkiem Jezus na krążgankach klasztoru w Avila⁵².

k) Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Berdyczowie. Karmelici bosci przybyli do Berdyczowa w r. 1630. W r. 1634 poświęcono kamień węgielny pod kościół (późniejszy kościół dolny), który ukończono przed rokiem 1643. W r. 1648 zakonnicy opuścili klasztor. Po raz drugi przybyli tam dopiero w r. 1663. W r. 1648 kościół i klasztor zostały spalone przez Kozaków. Budowę kościoła górnego rozpoczęto w r. 1754. Opis kościoła z r. 1786, wśród innych ołtarzy, wymienia rów-

⁴⁷ Tamże, rkps AKO 1: *Cronica Conventus Vilmensis*, s. 96 (dalej cyt. *Cronica*).

⁴⁸ Tamże, rkps AKO 5: *Opisanie Kościoła...*; k, 1—2.

⁴⁹ *Cronica*, s. 175.

⁵⁰ Tamże, s. 429.

⁵¹ Tamże, s. 482.

⁵² *Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 1. Województwo krakowskie*. Tekst. Warszawa 1953; s. 108.

niez ołtarz św. Teresy. Ołtarz ten — podobnie jak pozostałe — był drewniany, złożony, z posągami różnych świętych ⁵³.

l) Kościół św. Michała w Wiśniowcu. Budowę kościoła rozpoczęto w r. 1645, doprowadzono zaś do końca dopiero w pierwszej połowie XVIII w. W r. 1740 kościół został konsekrowany ⁵⁴. W r. 1733 kasztelanka krakowska, księżna Teofila Korybutowa Wiśniowiecka, obiecała dać na ołtarz św. Teresy tysiąc złotych i poleciła go wykonać ⁵⁵. W r. 1738 w ołtarzu tym umieszczono obraz św. Teresy, który — jak można wnioskować z tekstu kroniki — znajdował się uprzednio w ołtarzu głównym ⁵⁶. Zrobiono to dla zadowolenia fundatora Michała Serwacego Korybuta Wiśniowieckiego, który domagał się, by w ołtarzu głównym był obraz św. Michała, patrona kościoła.

m) Kościół Wniebowzięcia NMP w Warszawie. Pierwszą kaplicę otwarli karmelici bosy w Warszawie w r. 1639. W r. 1643 biskup poznański Andrzej Szoldrski poświęcił kamień węgielny pod kościół. Kościół konsekrowano dopiero w r. 1701 ⁵⁷. W r. 1647 kapituła klasztoru warszawskiego uchwaliła wysłać do Rzymu 40 zł węgierskich za obraz św. Teresy ⁵⁸. Przypuszczalnie obraz ten był przeznaczony do ołtarza. Kiedy wykonano ołtarz św. Teresy — nie wiemy. Na pewno był już w kościele w r. 1700 ⁵⁹.

n) Kościół Wniebowzięcia NMP w Głębokiem. Drewniany kościółek został wybudowany ok. r. 1641. Budowę murowanego zaczęto najpewniej przed r. 1643. Budowa trwała długo i kościół konsekrowano dopiero w r. 1735 ⁶⁰. Fronton kościoła był ozdobiony dwoma miernymi posągami św. Teresy i św. Jana od Krzyża ⁶¹. W kościele znajdowało się piętnaście ołtarzy. Czy możliwe, by wśród nich brakło ołtarza św. Teresy? ⁶².

⁵³ APKB rkps 2; *Sprawozdanie z wizyty generalnej klasztoru karmelitów bosych w Berdyczowie dokonanej w r. 1787*; k. 4r—5v.

⁵⁴ Tamże, rkps AKWG 1: *Annales Fundationis istius Conventus nostri Visnoviecensis*; s. 95.

⁵⁵ Tamże, s. 85—86.

⁵⁶ Tamże, s. 94.

⁵⁷ APKB rkps AKW 1: *Liber fundationis conventus Varsaviensis*; s. 193.

⁵⁸ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 40: *Acta Capituli Conventus Varsaviensis*; s. 15.

⁵⁹ APKB rkps AKW 1, jw., s. 126.

⁶⁰ *Klasztory Karmelitanek Bosych w Polsce, na Litwie i Rusi*, (t. 1) Wilno. Kraków 1900; s. 150.

⁶¹ Tamże, s. 149.

⁶² APKB rkps AP 6: *Materiały o. Jana Kantego Osierdy*; k. 11v.

o) Kościół św. Krzyża w Grodnie. Drewniany kościół, zbudowany w r. 1676, spłonął kilkadziesiąt lat później. Jego wyposażenie nie jest znane. W zbudowanym następnie kościele murowanym znajdował się obraz św. Teresy, umieszczony w ołtarzu bocznym. Obraz posiadał srebrne szaty, podobnie jak obrazy ołtarzowe NMP i św. Józefa ⁶³.

*

W wieku XVIII powstało na terenie Rzeczypospolitej dwanaście nowych klasztorów. W większości były to klasztory małe, które nie odegrały zbyt dużej roli w dziejach zakonu na ziemiach polskich. Kilka kościołów klasztornych z całą pewnością nie posiadało ołtarzy św. Teresy (np. w Gudohajach, Kownie). Wyposażenia innych nie znamy, ale znając ich niewielkie rozmiary, możemy również przypuszczać, że w większości wypadków takich ołtarzy nie posiadały. Jedynie kościół w Zagórzcu, posiadający kilkanaście ołtarzy bocznych, posiadał prawdopodobnie również ołtarz św. Teresy.

W nieco mniejszym zakresie ośrodkami kultu św. Teresy były kościoły klasztorne karmelitanek bosych. Karmelitanki bose przybyły do Polski w r. 1612. Pierwszy klasztor założyły w Krakowie przy kościele św. Marcina. Kościół ten został rozebrany w r. 1638, a na jego miejscu zbudowano inny p.w. śś. Marcina i Józefa, który został poświęcony w r. 1645 ⁶⁴. Jakkolwiek nie znamy opisu kościoła, możemy przypuścić, że znalazło się w nim miejsce na ołtarz św. Teresy, tym bardziej, że jej kult w klasztorze był bardzo żywy, o czym świadczy cytowana kronika. Jego fundatorka Konstancja Bużeńska była wielką czcicielką św. Teresy. Z klasztorrem tym był związany serdeczną przyjaźnią pierwszy tłumacz pism św. Teresy — ks. Sebastian Nuceryn, o którym pisze kronikarka, że „Szczególnie miał nabożeństwo do św. Matki naszej Teresy, księgi jej tłumaczył i dawał do druku swym kosztem. Wszędzie, kędy mógł, ogłaszał świątobliwość św. Teresy Matki naszej” ⁶⁵.

Cztery następne kolejne fundacje miały św. Teresę za drugorzędną patronkę. Założony w r. 1624 klasztor w Lublinie miał tytuł śś. Józefa i Teresy ⁶⁶. Pod tym samym tytułem założono w r. 1638 klasztor w Wilnie

⁶³ Tamże, rkps AP 4: *Wizyta generalna XX. Karmelitów Bosych... 1817 roku odbyta*; k. 51r oraz 55r.

⁶⁴ *Klasztory*, dz. cyt., (t. 4), Kraków — św. Marcin. Kraków 1904; s. 47—52.

⁶⁵ Tamże, s. 6.

⁶⁶ Tamże, s. 48.

⁶⁷ APKB rkps AP 104: *Krótkie opisanie założenia klasztoru panieńskiego Zakonu Karmelitańskiego Reformowanego w Lublinie pod tytułem S. Josepha y S. Matki Naszey Teresy*. — Drugi tytuł klasztoru poszedł w zapomnienie.

oraz w r. 1642 we Lwowie⁶⁸. Kościół we Lwowie miał trzy ołtarze: NMP, św. Józefa i św. Teresy. Klasztor i kościół zostały spalone w r. 1648 przez Kozaków. W drugiej połowie XVII w. zbudowano nowy, murowany klasztor i kościół pod tym samym tytułem z dodaniem M. Bożej Loretańskiej, który to tytuł z czasem został uznany za główny. Karmelitanki lwowskie założyły w r. 1649 klasztor w Warszawie p.w. Ducha Św. i św. Teresy. W drugim kościele, którego budowę zaczęto w r. 1696, znajdował się „ołtarzyk” św. Teresy⁶⁹. O pierwotnym wyposażeniu kościołów Niepokalanego Poczęcia w Lublinie (klasztor zał. w r. 1649) oraz Imienia Maryi w Poznaniu (klasztor zał. w r. 1656) nie dochowały się żadne wiadomości.

Jedynym klasztorem karmelitanek bosych w Polsce p.w. św. Teresy jest klasztor w Krakowie „na Wesołej”, założony w r. 1715. Tytuł ten został wybrany na prośbę karmelitanek z klasztoru św. Marcina, oraz na wyraźne życzenie fundatora Jana Szembeka oraz jego żony. W r. 1719 na koszt fundatora wykonano w Rzymie obraz św. Teresy, który kosztował dwa tysiące złotych. Jest to obraz Przebicia serca św. Teresy, także obecnie znajdujący się w głównym ołtarzu kościoła⁷⁰.

W kościołach karmelitanek bosych obchodzono bardzo uroczyście odpusty ku czci św. Teresy. W Wilnie często w tym dniu celebrował biskup Jerzy Tyszkiewicz (zm. 1656)⁷¹. O tych uroczystościach pamiętano także w czasie wędrówek spowodowanych wojną lub groźbą epidemii. I tak np. karmelitanki wileńskie w r. 1653 świętowały uroczystość św. Teresy w Łastowicach, majątku klasztoru głębockiego, w r. 1654 i 1655 w Kownie, w r. 1656 w Lachowicach; karmelitanki zaś krakowskie w r. 1657 „pięknie i z wielką uroczystością” uczciły św. Teresę w Siedlcu — majątku eremu czerneńskiego, a w r. 1707 w Wiśniczu⁷².

Podobnie jak kroniki klasztorów męskich, również kroniki karmelitanek bosych wspominają niejednokrotnie o łaskach przypisywanych św. Teresie i to zarówno przez same karmelitanki, jak i przez ludzi świeckich⁷³.

Karmelitanki bose mają niewątpliwie ważny udział w propagowaniu kultu św. Teresy. Należy jednak pamiętać i o odwrotnym zjawisku:

⁶⁸ *Klasztory*, (t. 1), Wilno, dz. cyt., s. 127; (t. 2), Lwów — Warszawa, s. XII, 19, 110.

⁶⁹ Tamże, (t. 3), Warszawa, s. 42.

⁷⁰ Tamże, (t. 4), Kraków — św. Marcin, s. 258—263. Na kamieniu węgielnym jest wyraźnie napisane, że klasztor jest pod wezwaniem św. Teresy, nie ma zaś nic o św. Janie od Krzyża.

⁷¹ Tamże, (t. 1), Wilno, s. 46.

⁷² Tamże, s. 43, 71, 90, 103; (t. 4), Kraków — św. Marcin, s. 97, 205.

⁷³ Tamże, (t. 1), Wilno, s. 21, 31, 36, 77, 91, 117, 120; (t. 4), Kraków — św. Marcin, s. 24, 266.

szacunek dla św. Teresy spowodowany przez lekturę jej pism wzbudzał przyjaźniół, dobrodziejów, a także powołania do życia zakonnego według wzoru opracowanego przez Reformatorkę Karmelu ⁷⁴.

3. Uroczystości z okazji beatyfikacji i kanonizacji Teresy od Jezusa

Jak już wspomniano wyżej, Teresa od Jezusa została zaliczona w poczet błogosławionych 24 kwietnia 1614 r. Z polecenia przełożonego generalnego Kongregacji włoskiej karmelitów bosych fakt ten uczczono uroczystościami trwającymi od 5 do 12 października. W tych dniach obchodzono wspomniane uroczystości w Krakowie i w Lublinie, we Lwowie zaś dopiero na początku 1615 r. ⁷⁵.

Wyobrażenie o wspaniałości i barokowym przepychu z jakimi czczono nową błogosławioną daje opis uroczystości w Lublinie. Nad głównym ołtarzem kościoła Św. Ducha został umieszczony duży obraz bł. Teresy, przybrany w drogie kamienie i perły. Ściany kościoła udekorowano pięknymi i kosztownymi dywanami, wewnątrz zaś oświetlało pięćset lamp i mnóstwo świec. Z płonących lamp ułożono napis: Teresa od Jezusa. W samo święto kazanie wygłosił ks. Piasecki, jezuita, a w czasie oktawy codziennie przedstawiciele innych zakonów celebrowali i głosili kazania ⁷⁶.

Jeszcze wystawniej uczczono w Polsce kanonizację Teresy od Jezusa w r. 1622. Obradująca w tymże roku kapituła prowincjalna w Lublinie postanowiła wysłać cenne dary do klasztoru w Alba de Tormes, gdzie znajdował się grób Świętej ⁷⁷.

W klasztorze poznańskim uroczystości rozpoczęły się 9 lipca i trwały do 17. Koszty z nimi związane wyniosły 1500 złp. — sumę na ówczesne czasy bardzo wysoką. Zbudowano siedem łuków triumfalnych, nie licząc ołtarzy. Ulice, przez które przechodziła procesja, były ozdobione dywanami i kwiatami. Aktywny udział w uroczystościach wzięli studenci Kolegium Lubrańskiego, którzy głosili dialogi, mowy i wiersze. W sobotę 9 lipca, salwy armatnie i loskot bębnow dały znak, że uroczystości się rozpoczęły. Uroczyste nieszpory w kościele karmelitów bosych celebrował ordynariusz poznański, biskup Andrzej Opaliński, w asyście prałatów i kapituły katedralnej. W czasie nieszporów występowały różne

⁷⁴ Tamże, (t. 1), *Wilno*, s. 110—111; (t. 4), *Kraków — św. Marcin*, s. 5, 11, 131—136, 265.

⁷⁵ APKB rkps AKLW 1: Wiadomość o fundacji początkowej we Lwowie; k. 18v.

⁷⁶ Bibl. PAN w Krakowie, sygn. 2336/II: *Liber in quo*, k. 9—10; *Fasciculus*, s. 54—55; HG, s. 749—50.

⁷⁷ *Fasciculus*, s. 83—84.

chóry i orkiestry, m. in. z katedry poznańskiej i opactwa w Wągrowcu. Następnego dnia odbyły się uroczystości centralne, w których wzięły udział tłumy ludzi z miasta i okolicy. Celebrował ponownie ordynariusz poznański, a kazanie wygłosił o. Anđrzej od Jezusa (Brzechwa). Równoległe uroczystości odbywały się w kościele karmelitów trzewickowych pod przewodnictwem sufragana poznańskiego, biskupa Jana Tracha. Po skończonych Mszach, z obu kościołów wyruszyły procesje w kierunku rynku, gdzie nastąpiło spotkanie.

W procesjach wzięło udział rycerstwo w galowych strojach i ze sztandarami, duchowieństwo parafialne i zakonne, bractwa szkaplerzne i różańcowe, kapituła katedralna, dzieci i młodzież szkół poznańskich... Na rynku, przed ołtarzem, odbyło się misterium ku czci św. Teresy, złożone z dialogów, mów i recytacji w języku polskim i łacińskim. Uczestnikom rozdawano obrazki z wizerunkiem Świętej oraz książeczki polskie z opisem jej życia. Następnie obie procesje wyruszyły w kierunku kościoła karmelitów bosych. Przed ostatnim łukiem triumfalnym obok kościoła odśpiewano *Te Deum*, po czym procesja karmelitów trzewickowych wróciła do swego kościoła. W czasie aktawy codziennie z innego kościoła przychodziła do karmelitów procesja z duchowieństwem, które odprawiało wszystkie nabożeństwa. Uroczystości zamykające 17 lipca były powtórzeniem tego, co działo się przed siedmioma dniami ⁷⁸.

W klasztorze lwowskim uroczystości rozpoczęły się tydzień później i trwały od 24 do 31 lipca. Mieszkańcom Lwowa obwieszczały o nich afisze przybite do drzwi kościołów. Ponieważ kościół karmelitów bosych był bardzo mały, uroczystości centralne odbyły się w katedrze lwowskiej ⁷⁹.

W tym samym czasie obchodzono uroczystości kanonizacyjne w Lublinie. Przewodniczył im o. Maciej od św. Franciszka, generał zakonu ⁸⁰.

W Krakowie, dzięki zabiegom kasztelana krakowskiego Jerzego Zbaraskiego oraz rektora Akademii ks. Naymana, omawiane uroczystości wypadły bardzo okazale. Na ich przebieg nie miały wpływ wywarł spór między Akademią a jezuitami o prawo nauczania. Niechętne jezuitom władze Akademii, a także Zbaraski oraz niektórzy senatorowie zrobili wszystko, by uroczystości jezuickie z okazji kanonizacji Ignacego Loyoli i Franciszka Ksawerego (10 VII) wypadły jak najmniej okazale. Z tych

⁷⁸ Archivum Generale Ordinis Carmelitarum Discalceatorum (cyt. AG), rkps 93 g: *Compendiosa relatio Festi seu Triumphi celebrati Posnaniae 10 Julii Anno Dni 1622; Hist. conv.*, s. 18.

⁷⁹ AG rkps 92 g: *Triumphus leopoliensis Patrum Carmelitarum Discalceatorum*; Józef Bartł. Zimorowicz: *Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się*. Wydął Korneli Heck. Lwów 1899; s. 189—190.

⁸⁰ HG, s. 752; Bibl. PAN w Krakowie, sygn. 2336/II: *Liber in quo*; 1. 13.

samych względów starali się o uświetnienie obchodów ku czci św. Teresy. Rozpoczęły się one 16 lipca i — podobnie jak w innych klasztorach — trwały przez cały tydzień. Ostentacyjnie wzięła w nich udział młodzież akademicka ze swoimi profesorami⁸¹.

4. Formy kultu

a) Godzinki o św. Teresie. Jednym z bardzo popularnych nabożeństw były do niedawnych czasów godzinki. Dzisiaj znane są przede wszystkim godzinki o NMP, ale w wiekach XVII i XVIII prawie każdy święty bardziej popularny posiadał własne godzinki. Istniały godzinki na różne okresy roku kościelnego, wydawano zbiory godzinek o świętych Apostołach, o świętych założycielach zakonów. Wszystkie one posiadały tę samą strukturę zewnętrzną i były przeznaczone do śpiewania prywatnego lub w czasie nabożeństw ku czci danego świętego lub świętej.

Istnieją trzy wersje godzinek ku czci św. Teresy od Jezusa. Pierwsza z nich została wydana po raz pierwszy w modlitewniku bractwa św. Józefa u schyłku wieku XVII⁸². Motywem przewodnim tego tekstu jest niezwykła świętość Teresy, jej szczególne wybranie przez Boga, wielkie cnoty i wielka miłość Boga. Hymny nawiązują do epizodów z jej życia religijnego: pragnienie śmierci męczeńskiej w latach dziecięcych, ekstaza, niezwykła woń jej ciała po śmierci; wysławiają również niebieską naukę św. Teresy. Zasadnicza treść modlitw — to prośba o naśladowanie cnót św. Teresy i przez to osiągnięcie szczęścia wiecznego. Modlitwa na prymę jest tłumaczeniem modlitwy brewiarzowej, z tym charakterystycznym dodatkiem: „tak iey Niebieskiej mądrości pókarmem nas posilay y pobożnego Nabożeństwa affektu naucz...”

Każda godzinka składa się z wezwania wstępnego („Boże, na pomoc moję przybądź. Panie, na poratowanie moje pokwap się”), oraz własnych: hymnu, antyfony, wersetu i modlitwy.

Hymn na jutrznię wysławia pragnienie obcowania z Bogiem u św. Teresy. Dla Boga gardzi światem, umartwia się; aby Go zobaczyć, już jako dziecko pragnie męczeństwa:

„Dziecina pragniesz męczeństwa, y chcesz drogą łożyć duszę,
Na wielkie się okrucieństwa resolwując y katusze”.

⁸¹ St. Załęski: *Jezuici w Polsce*. T. 2. Lwów 1901, s. 219—220; *Klasztory*, (t. 4), Kraków — św. Marcin, dz. cyt., s. 24—25.

⁸² *Skarb Bractwa S. Iosefa, z Siedmi iego Bolesci y Radosci...* Kraków 1968; s. 286—298.

W tej wersji godzinek nie ma laudesów. W hymnie na prymę Teresa jest nazwana „Matką niewinności”, której serce zostało zranione „Postrzałem Boskiej miłości”. Hymn na tercję używa wobec Teresy samych superlatywów. Jest ona „Heroiną zwycięstwa”, która męstwem przewyższa Judytę, a cnót ma tyle, „ile ogród kwiecia liczy”. Treść tego hymnu uzupełnia hymn na sekstę. Teresa jest Matką Zakonu wspierającą Kościół oraz „Mistrzynią szkoły Niebieskiej”. Stąd nic dziwnego, że Chrystus tak ją ukochał, że dla niej byłby gotów świat stworzyć (Hymn na nonę). Na nieszpory wykorzystano wspomniany już wyżej hymn Urbana VIII:

„W Poselstwie Króla wielkiego,
Teresa w Pogańskie Kraie,
Idzie z Domu Oycowskiego,
Chrystusa im lub Krew daie.

Śmierć cię czeka roskoszniejsza,
Serafin to z łukiem sprawi,
Kiedy cię męka słodszejsza,
tey rany cale nabawi.

O gorejąca miłości!
spuść na nas Twey łaski promień,
Rospal nasze oziębłości,
a odwróć piekielny płomień”⁸³.

Rekapitulacją życia jest śmierć, która dla św. Teresy była chwalebny przejściem na gody do Oblubieńca. O takiej właśnie treści hymn na kompletę kończy tę wersję godzinek⁸⁴.

Druga wersja godzinek o św. Teresie po raz pierwszy ukazała się drukiem w pierwszej połowie XVIII w., również w modlitewniku przeznaczonym dla bractwa św. Józefa — przy kościele św. Michała w Krakowie⁸⁵. Tekst ten wznawiano trzykrotnie w XVIII i XIX wieku: w r. 1747 w Krakowie, w drugim wydaniu wspomnianego modlitewnika (s. 261—268), następnie w połowie w. XIX, w modlitewniku poświęconym św. Teresie⁸⁶, oraz w r. 1887, również w modlitewniku ku czci Świętej z Avila⁸⁷. Wersja ta jedynie hymnami różni się od wersji pierwszej.

⁸³ Tamże, s. 294—295.

⁸⁴ Ten sam tekst godzinek został wydany w modlitewniku ułożonym przez karmelitów trzewickowych klasztoru gdańskiego: *Skarb rozmaitych Łask y Od-pustów Zakonowi Karmelitańskiemu powierzony...* Gdańsk 1735; s. 314—326.

⁸⁵ *Septennal Siedmiorakiego Nabożeństwa Które Prześwietna Iozefa S. Kon-fraternia w Kościołach Wielebnych Oyców Karmelitów Bosych Siedem razy w Rok odprawia...* Kraków 1729; s. 245—252.

⁸⁶ *Wybór nabożeństwa ao Świętej Teresy Panny Seraficznej...* Warszawa 1845; s. 9—22

⁸⁷ *Nabożeństwo do Świętej Teresy Dziewicy Seraficznej...* Warszawa 1887; s. 52—60.

Antyfony i modlitwy są te same. Hymny zaś na poszczególne godzinki tworzą w całości jedną pieśń o św. Teresie, opiewającą jej życie, dzieła i świętość. Opowieść tę rozpoczyna hymn na jutrznię:

„Witam Cię Tereso Święta,
Gdyś miłością Boską zdięta,
Na ziemi jeszcze zostajesz,
A w Bogu sercem przestajesz.

Siedm lat wieku nie przechodzisz,
Do Afryki już odchodzisz,
Wiarę Boską swą krwią płacić,
Y w Poganach życie tracić”.

Ponieważ nie pozwolono jej dostąpić śmierci męczeńskiej, wybrała znacznie trudniejsze męczeństwo dnia codziennego (Hymn na prymę). Po śmierci matki oddała się w opiekę Maryi, aby następnie zostać reformatorką Jej Zakonu:

„Maryi Córą zostawszy
Y większe Cnoty obrawszy,
Z ruin Karmel reformujesz”
(Hymn na tercję).

Motywym działania św. Teresy była zawsze miłość ku Bogu. Ten zaś tak bogato ją obdarował, że we wszystkim dorównywała innym świętym:

„Patryarchom w pobożności,
Prorokom w umiejętności,
W Żarliwości Apostołom,
W mądrości równaś Doktorom.

W wielkim męstwie Męczennikom,
W osobności Pustelnikom,
W cnotach Wyznawców iaśnieiesz,
Lilią Panien wonnieiesz”
(Hymn na sekstę).

Owocem tej niezwyklej świętości były mistyczne zaślubiny z Chrystusem oraz szczególna więź z Maryją i Józefem św. (Hymn na none). Hymn na nieszpory zwraca się do „Mistrzyni doskonałości” z prośbą o oświecenie serca w ciemnościach, hymn zaś na kompletę — podobnie jak w wersji pierwszej — opowiada o śmierci Teresy z miłości.

Trzecia wersja godzinek o św. Teresie ukazała się po raz pierwszy w zbiorze godzinek na święta fundatorek zakonów żeńskich w r. 1770⁸⁸.

⁸⁸ *Ogród zamknięty Liliami Niewinności Panienskiej ozdobiony... to jest Godzinki na Święta Fundatorek Zakonów Panięskich...* Berdyczów 1770; s. 74—85.

W roku następnym przedrukowano je w modlitewniku ku czci św. Teresy⁸⁹. W podobnym modlitewniku ta sama wersja ukazała się w połowie XIX w.⁹⁰

Godzinki te różnią się od poprzednich tym, że posiadają laudesy, nie ma w nich antyfon po każdej godzinie, modlitwa zaś powtarza się ta sama i zawiera prośbę o wielką miłość ku Bogu.

Hymny — podobnie jak w poprzednich wersjach — opiewają życie i dzieło św. Teresy. Słabość ludzka doprowadziła do upadku życia zakonnego w Karmelu. Bóg przygotowywał Teresę już od lat dziecinnych do dzieła, które miała w przyszłości wykonać:

„Słabość ludzka zepsuła gdy w osobach wielu
Życie pierwsze zakonne, na górze Karmelu,
To w pierwszym widzieć stanie mądrość Twoja chciała,
Z lat dziecinnych Teresę do tego wybrała,
Która z pieluch dziecinnych łaskę Twoją wzięła,
Ze się stała sposobną, tak wielkiego dzieła”
(Hymn na jutrznię).

Następne hymny opowiadają, jak to lektura żywotów Świętych wzbudziła w niej chęć męczeństwa, dalej o śmierci matki, o kryzysie życia religijnego, o jej życiu zakonnym w klasztorze Wcielenia, gdzie nawiedziły ją choroby, pokusy i niepokoje sumienia. Nawet objawienia były dla Teresy przyczyną udręki, ponieważ niektórzy uważali je za ułudy szatana. Wszystko to jednak znosiła cierpliwie z miłości dla Chrystusa, z którym zjednoczyła się po śmierci.

b) Litanie do św. Teresy. Istniały dwie zasadnicze wersje litanii do św. Teresy. Były one ułożone, podobnie jak większość innych litanii do różnych świętych, na wzór litanii do Wszystkich Świętych. Składały się więc z trzech części: część pierwsza obejmowała wezwania proste, np. „Córko najmiłsza Maryi Panny, módl się za nami”, część druga i trzecia składały się z wezwań bardziej rozwiniętych, np. „Od nagłej śmierci broń nas Tereso Święta” oraz „Abyś Kościołowi Świętemu katolickiemu podwyższenie uprosić raczyła, Ciebie prosimy wysłuchaj nas i ratuj nas”.

Jedna z wersji, najczęściej drukowana, była przeznaczona dla ogółu wiernych. Ze znanych wydań, najstarsze znajduje się we wspomnianym

⁸⁹ *Nowenna w Polsce naszej już nie nowa, albo dawno praktykowane przygotowanie nabożeństwa dziwieńdniowego ku... S. Teresie... świeżem drukiem odnowione*. Berdyczów 1771; s. 62—73.

⁹⁰ *Nowenna do Ś. Teresy odnowicielki pierwszej Reguły karmelitańskiej*. Kraków 1845; s. 43—54.

już wyżej modlitewniku bractwa św. Józefa (rok 1698)⁹¹. W litanii tej kilka wezwań podkreśla wiedzę św. Teresy o sprawach nadprzyrodzonych. Nazywa się ją: „Cherubinem w mądrości”, „Nauczycielką Boskich tajemnic”, „Skarbnicą Duchowną”, prosi się ją, aby nauczyła „Boga szukać i znaleźć”. W innych wydaniach tej litanii mówi się o Teresie, że jest: „W mądrości równa doktorom”⁹², „Mistrzynią życia niebieskiego”, „Najjaśniejszą świata światłością”⁹³. Kilka wezwań podkreśla również znaczenie św. Teresy dla rozwoju kultu św. Józefa. Ona jest bowiem „Pomnożycielką chwały św. Józefa” oraz „Ozdobiona klejnotem drogim przez Maryję i św. Józefa”. Jedna z modlitw dołączona do litanii zwraca się również do św. Teresy, jako do „Promotorki nabożeństwa do św. Józefa”, z prośbą, by uprosiła miłość ku Bogu i łaskę dobrej śmierci.

Pozostałe wezwania podkreślają różne cnoty św. Teresy, jak cierpliwość, ducha pokuty, pokorę, a przede wszystkim wielką miłość ku Bogu. W wezwaniach części trzeciej zawarta jest prośba o cnoty, którymi odznaczała się św. Teresa. W tej części jedno z wezwań zwraca uwagę, przez swe dostosowanie do rzeczywistości polskiej: „Abyś pożądaną pokój Chrześcijaństwu i naszej Koronie Polskiej zjednała”.

Wersja druga litanii do św. Teresy była przeznaczona przede wszystkim dla karmelitanek bosych, co jest widoczne zwłaszcza w wezwaniach części trzeciej, np. „My twoje córki prosimy, wysłuchaj nas Matko nasza; Abyś tę winnicę Twoją, którą szczepiła prawica Twoja strzegła i zachowała; Abyś nam uprosiła doskonałe ślubów naszych zachowanie; Abyś nas umocniła w obserwancji świętej i w ustawach zakonnych wytrwanie aż do śmierci”. Wezwania części pierwszej, jakkolwiek w większości inaczej sformułowane, treścią pokrywają się z wezwaniami pierwszej wersji litanii. Tutaj również podkreśla się znaczenie nauki św. Teresy i nazywa się ją: „Regułą świątobliwości”, „Nauczycielką bogomyślności”, „Obrońniczką wiary świętej”, „Pisarką Ducha Św.”, „Zwycięzycielką herezyków”.

Omówioną wersję litanii spotykamy wielokrotnie w modlitewnikach układanych przez karmelitanki bose. Raz tylko wydano ją drukiem^{93a}.

⁹¹ *Skarb Bractwa*; s. 298—305. Inne przedruki: *Nowenna 1771*, s. 31—35; *Septennał Siedmiorakiego Nabożeństwa*, Kraków 1729, s. 252—254 oraz Kraków 1747, s. 268—273; *Skarb rozmaitych Łask*, s. 326—330; *Nowenna 1845* s. 34—40; *Nabożeństwo do Świętej Teresy...* Warszawa 1887, s. 47—52 oraz w innych modlitewnikach. Tutaj opieramy się na tekście podanym w „*Skarbie Bractwa...*”.

⁹² *Septennał*. 1729; s. 248.

⁹³ *Nowenna*. 1845; s. 35.

^{93a} Bibl. Wes. (Biblioteka klasztoru Karmelitanek Bosych w Krakowie przy ul. Kopernika), rkpsy: 210 s. 224—231, 218 s. 67—70, 230, 281, 237, 251, 289. Tutaj posłużono się tekstem z rękopisu nr 210. Litania ta została wydana drukiem

c) Nowenny i inne nabożeństwa. Jak wiemy, uroczystość św. Teresy należała do największych świąt w zakonie karmelitańskim. Stąd też nic dziwnego, że starano się ją możliwie najbardziej uświetnić. Niekiedy zapraszano z kazaniem i celebracją innych zakonników⁹⁴. Niektóre z tych kazań zostały wydane drukiem⁹⁵. Są to typowe panegiryki odpustowe. Ich myślą przewodnią była pochwała Teresy i jej dzieła. Znany kaznodzieja jezuitski z XVII w. wydał zbiór czytań na poszczególne święta roku kościelnego, w którym znajdują się również czytania na uroczystość św. Teresy⁹⁶. W pierwszym czytaniu autor podkreśla znaczenie lektury religijnej w życiu św. Teresy, w drugim i trzecim zachęca — w oparciu o przykład św. Teresy — do ochoczego znoszenia cierpień dla opłacenia się Bogu za grzechy.

Dla karmelitów i karmelitanek bosych uroczystość św. Teresy była jednak czymś więcej niż jeszcze jednym świętem. Przecież oni nazywali ją „Matką” i „Fundatorką”. To było dla nich święto rodzinne, a zarazem okazja do podziękowania Bogu za dzieło reformy oraz okazja do przypomnienia sobie zobowiązań wynikających z przynależności do rodziny Teresy z Avila. Na tym tle nie zdziwi przyjęta przez aklamację uchwała

w modlitewniku dołączonym do dziełka o. Tomasz od Jezusa pt. *Krótki sposób Rozbierania y Rozeznania postępku Duchownego*. Kraków 1730; s. 207—220.

⁹⁴ *Hist. conv.*, s. 236.

⁹⁵ Jacynt Sierakowski: *Niebieska Kostka Karmelitańska, Na fortunę Pańską z rąk Boskich rzucona S. Teressa...* Lublin 1654, k. 10 nlb. Jest to kazanie dominikanina, wygłoszone w kościele karmelitów bosych w Lublinie. Stanisław Załuski SJW: *Echo zawołanych czasu swego Kaznodziejów Societatis Jesu...* Wilno 1701; Jan Ignacy Mostowski SJ: *Kazanie na dzień Seraficznej Panny Św. Teresy od Jezusa...* Wilno 1734. Jest kazanie wygłoszone w kościele wileńskim karmelitów bosych. Bonawentura A w e d y k OP: *Akademia niebieska w seraficznej Pannie w Matce Teresie S-tej wystawiona kazaniem w kościele WW. OO. Karmelitów bosych konwentu poznańskiego*. Poznań 1734; Inocenty Pokorski, paulin: *Oblubienica Chrystusowa Theresya...* 1697 b.m. Jest to kazanie wygłoszone w kościele karmelitanek bosych w Warszawie.

W r. 1762 obchodzono w Zakonie 200-setną rocznicę Reformy. W kościołach Zakonu odbywały się nabożeństwa z tej okazji, papież zaś Pius IX, dekretem z 20 IX 1761 r., obdarzył odpustami tych, którzy brali w nich udział (APKB rkps AP 12, k. 19r-v). W kościele karmelitów bosych w Grodnie w czasie triduum kazania głosili przedstawiciele różnych zakonów: o. Sądecki, o. Andrzejewski i o. Mackiewicz — dominikanie oraz o. Drągowski i o. Mećksza — franciszkanie. Kazania głosili również karmelici boski: o. Teodor od Jezusa i o. Maksymilian od NMP. Kazanie o. Maksymiliana wydano drukiem, *Kazanie na początku trzeciego wieku...* (1763) b.m. W kazaniu zawarta jest pochwała dzieła Reformy, obrona zakonów i ich roli oraz atak na ówczesnych polityków.

⁹⁶ Tomasz Młodziankowski: *Rozmyślania Albo Lekcyja duchowna Miasto Kazania, na wszystkie święta uroczyste...* Wyd. 2. Lublin 1693; s. 185—188.

kapituły prowincjalnej w Przemyślu w r. 1769 o poście we wszystkich klasztorach prowincji polskiej w wigilię uroczystości św. Teresy⁹⁷.

Z tych samych racji w klasztorach zrodziła się praktyka — która z czasem wyszła także poza klasztory — przygotowania do uroczystości św. Teresy w postaci nowenny, decenny, septenny lub innych nabożeństw.

Pierwszy modlitewnik polski ku czci św. Teresy od Jezusa ukazał się w r. 1676, w związku z beatyfikacją Jana od Krzyża. Jego autorem był nieznany z imienia karmelita bosy⁹⁸. Podobne modlitewniki wydano kilkakrotnie w wieku XVIII i XIX. Treścią i zawartością są one zbliżone do modlitewnika wydanego w Lublinie, w roku 1734⁹⁹. Autor na wstępie wylicza pobudki skłaniające do kultu św. Teresy. Podaje ich dziewięć: godność Świętej, wynikająca z zaślubin z Chrystusem; wdzięczność synowska dla swojej matki duchowej; wdzięczność za trudy i cierpienia poniesione w czasie reformy Karmelu; wdzięczność za macierzyńską opiekę; wdzięczność za korzyści jakie odnoszą dusze z czytania jej pism i nabożeństwa do niej; szkoda jaką ponosi zakonnik i zakonnica, którzy nie są nabożni do swojej matki; chęć pozyskania jej pomocy w sprawach doczesnych i duchowych; przykład nabożeństwa innych osób zakonnych do swoich fundatorów; obawa, aby karmelitów nie ubiegli świeccy w kulcie św. Teresy.

Pobudki wymienione wyraźnie adresują tę nowennę do członków zakonu karmelitańskiego. Z dalszego tekstu wynika jednak, że była ona również przeznaczona do publicznego odmawiania w kościołach i kaplicach zakonnych, a także prywatnie w domu, podczas modlitwy codziennej. W kościele powinno się ją odprawiać, podobnie jak nabożeństwo różańcowe, z wystawieniem Najśw. Sakramentu, egzortą, śpiewem pieśni do św. Teresy oraz recytowaniem litanii.

Ponadto nowenna miała być również okazją, by w oparciu o przykład Teresy z Avila, ćwiczyć się w cnotach, którymi ona się odznaczała. Dlatego na każdy dzień podane są tematy rozważań zaczerpnięte z życia Teresy. Kolejno poleca więc autor rozważać: jej skierowanie całego życia ku wieczności, umiłowanie samotności, cnotę pokuty, miłości bliźniego, pokory, posłuszeństwa, cierpliwości, żarliwości o ceremonie kościelne, życie w obecności Bożej. W książeczce znajdują się ponadto modlitwy do odmawiania w czasie nowenny, litanie do św. Teresy, osiem pieśni oraz „Piosnka Nabożna do Świętego Jana od Krzyża, Pierwszego Karme-

⁹⁷ APKB rkps AP 10: *Acta Provinciae S. Spiritus 1760—1808*; s. 55. Por. także: Bibl. Wes. rkps 164, *Zwyczaie które chować powinniśmy*, k. 44v—45r.

⁹⁸ *Nabożeństwo krótkie do Seraficznej Panny S. Teresy Matki Karmelitów i Karmelitanek bosych y do S. Jana od Krzyża*. Kraków 1676; stron 40.

⁹⁹ *Nowenna z Cudzych krajów, a osobliwie Włoskich do Polski Przeniesiona Albo Sposób Nabożeństwa dziewięć dniowego ku... S. Teressie*.

lity Bosego, Koadiutora S.M.N. Teresy w Reformowaniu Karmelu, Mistycznego Doktora”.

Taki sam układ posiada również nowenna wydana w Lublinie w r. 1730¹⁰⁰. Jedynie zamiast rozważań o cnotach Świętej na każdy dzień nowenny, podane są intencje, w jakich należy się modlić. W modlitewniku znajduje się także osiem pieśni, z tym, że niektóre z nich są inne niż w omówionym poprzednio wydaniu.

Następne wydanie nowenny było przeznaczone przede wszystkim do prywatnego użytku¹⁰¹. Nowością jest tutaj przygotowanie do uroczystości św. Teresy w postaci „septenny”, czyli przez siedem dni, na pamiątkę siedmiu lat Teresy w czasie nieudanej wyprawy do Maurów.

Jeszcze inną formę przygotowania się do uroczystości św. Teresy podaje modlitewnik wydany przez karmelitów trzewiczkowych w r. 1735. Była to „Decenna osobliwego nabożeństwa do Teresy S. Zakonu Karmelitańskiego”¹⁰². Nazwa nabożeństwa pochodzi stąd, że odprawiano je przez kolejne dziesięć dni przed 15 października lub przez dziesięć czwartków w dowolnym czasie. W czasie decenny należy rozważać na temat łask udzielonych św. Teresie, prosić o jakąś łaskę dla siebie oraz odmówić modlitwę przed jej ołtarzem.

W r. 1845 wyszły aż dwa modlitewniki poświęcone Reformatorce Karmelu. Pierwszy z nich to: Nowenna do Św. Teresy odnowicielki pierwszej Reguły karmelitańskiej... (Kraków 1845; s. 56), tytuł zaś drugiego brzmi: Wybór nabożeństwa do Świętej Teresy... (Warszawa 1845; s. 1—58). Pierwszy jest wzorowany na nowennach osiemnastowiecznych i zawiera nowennę, litanie oraz godzinki; drugi, obok litanii i godzinek podaje życiorys św. Teresy (s. 35—57), trzy pieśni oraz krótką informację o sposobie odprawiania nowenny (s. 33—34). Modlitewnik ten, poszerzony o czytania o cnotach św. Teresy oraz tłumaczenie tekstów mszy św. własnej używanej przez zakon karmelitański, został ponownie wydany drukiem w r. 1887¹⁰³.

W r. 1882 zakon karmelitański obchodził uroczyste 300-lecie śmierci św. Teresy. Ówczesny przełożony generalny zakonu, o. Hieronim Maria Gotti, w liście pasterskim z dnia 28 marca tegoż roku, wezwał wszystkich związanych z Karmelem Terezańskim, aby te dni spędzili „*in spiritu virtutis et fervoris per opera pietatis, per supplicationes et hymnos gra-*

¹⁰⁰ Nowenna Albo Sposób Nabożeństwa Dziewięćdniowego ku Seraficznej Pannie a żarliwej Zelatorce Honoru Boskiego S. M. N. Teressie. Lublin 1730.

¹⁰¹ Zob. przypis 89.

¹⁰² Skarb rozmaitych Łask, s. 331—345.

¹⁰³ Nabożeństwo do Świętej Teresy Dziewicy Seraficznej, zawierające Nowennę, Godzinki, Mszę ś., Litanje i Pieśni oraz Żywot tejże Świętej. Warszawa 1887.

tiarum et laudis"¹⁰⁴. Generał polecał także urządzenie trzydniowego nabożeństwa w kościołach karmelitów i karmelitanek bosych w okresie między 15 a 30 października. Leon XIII pozwolił w czasie tego triduum odprawiać mszę św. wotywną o św. Teresie, wiernych zaś biorących udział w nabożeństwie obdarował odpustami.

W Hiszpanii, ojczyźnie św. Teresy, jubileusz ów obchodzono szczególnie uroczyście. Na ziemiach polskich niestety nie miał go kto organizować, istniały bowiem wówczas tylko dwa klasztory: karmelitanek bosych w Krakowie oraz klasztor karmelitów bosych w Czernej, zamieszkały w większości przez obcokrajowców. Mimo to, dzięki energii karmelitanek bosych z klasztoru przy ul. Łobzowskiej oraz ich kapelana, ks. Stanisława Spisa, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, ukazało się drukiem kilka broszur okolicznościowych. W roku jubileuszowym wydał ks. Spis książeczkę pt.: „O czi jaką Kościół oddaje świętej Teresie od Jezusa we Mszy św. dnia 15 października”¹⁰⁵. Broszura zawiera tekst łaciński oraz tłumaczenie polskie mszy św. własnej o św. Teresie oraz jego egzegezę. Autor, zgodnie z treścią tekstów mszalnych, podkreśla znaczenie nauki św. Teresy dla Kościoła. „Pan dał jej mądrość i roztropność bardzo wielką...” (*ant. na introit, 3 Kr 4, 29*), ponieważ wybrał ją i przeznaczył do wielkich rzeczy w Kościele, a mianowicie do odnowienia ducha ofiary i pokuty w zakonie karmelitańskim oraz do rozszerzenia znajomości teologii mistycznej (s. 7—9). Teresa była jedną z tych „maluczkich” (*por. Mt 11, 25*), którym Bóg obawia swoją mądrość (s. 32). Ta sama broszurka w roku następnym została wydana w języku francuskim¹⁰⁶. W wydaniu tym autor dodał akt oddania się św. Teresie ułożony przez św. Alfonsa Liguorego (s. 76—78), Przestrogi św. Teresy dla zakonnic (s. 95—105) oraz poezje (s. 79—94). Drugie wydanie polskie, pod nieco zmienionym tytułem, ukazało się w r. 1900. W wydaniu tym autor dołączył tłumaczenie poezji św. Teresy dokonane przez Lucjana Siemieńskiego¹⁰⁷.

W roku jubileuszowym ukazała się również nowenna do św. Teresy ułożona przez św. Alfonsa. Wydano ją łącznie z rozprawką ks. Spisa¹⁰⁸.

¹⁰⁴ APKB rkps AP 12: *Documenta a S. Sede emanata*; k. 34v.

¹⁰⁵ Kraków 1882. Nakładem Karmelitanek bosych na Łobzowie, stron 86.

¹⁰⁶ *Du Culte que l'Eglise rend à Sainte Térèse de Jésus...* Lille (1883).

¹⁰⁷ *Święta Teresa od Jezusa Reformatorka Zakonu Karmelitańskiego. Jak ją Kościół katolicki przedstawia we Mszy Świętej d. 15 Października.* Kraków 1900; stron 55. W wydaniu francuskim przestrogi dla siostr są nieautentyczne. Wśród poezji, sonet „Do Zbawiciela” oraz „Miecz Boży” również nie są autentyczne. Ponadto „Glosa” w tłumaczeniu Siemieńskiego obejmuje dwie glosy: św. Teresy i połączoną z nią glosę św. Jana od Krzyża. *Por. Teresa od Jezusa: Dzieła T. 1.* Kraków 1962; s. 30, nota 25 oraz s. 59, nota 73 (Wstęp).

¹⁰⁸ *Nowenna na cześć Świętej Teresy* zawierająca: *wianeczek, dziewięć roz-*

Św. Alfons — wielki znawca i czciciel św. Teresy, wydał drukiem nowennę do niej w r. 1747¹⁰⁹. Konstrukcja nowenny św. Alfonsa jest podobna do innych nowenn ku czci św. Teresy. Św. Alfons polecał, aby każdego dnia rozważano jedną z cnót św. Teresy. Ponieważ jednak teksty rozważań były pisane przez wybitnego teologa, stąd nowenna ta, jak słusznie podkreśla tłumaczka, jest „praktycznym i kompletnym traktatem doskonałości”. Każde rozważanie składa się z trzech części: właściwego rozważania, „owocu” — kiedy to autor wyciąga praktyczne wnioski z rozważania oraz modlitwy nawiązującej do rozważania. Oto tematy rozważań na poszczególne dni nowenny: O cnocie wiary, jaką się odznaczała św. Teresa i o jej nabożeństwie do Najśw. Sakramentu; O darze nadziei, jaką miała św. Teresa; O wielkiej miłości ku Bogu, jaką miała św. Teresa; O doskonałości św. Teresy; O pokorze św. Teresy; O nabożeństwie do Najśw. Maryi Panny i do św. Józefa; O ranie miłości, którą Bóg obdarzył serce św. Teresy; O pragnieniu śmierci św. Teresy; O drogiej wobec Boga śmierci św. Teresy. Nowennę kończy rozważanie na dzień 15 października oraz akt oddania się św. Teresie: „Oto ja... obieram Cię dzisiaj..., po Maryi, za osobliwszą matkę, Mistrzynię i Orędowniczkę i mocno postanawiam, że pragnę Ci zawsze służyć, a przytem wszystko czynić, co tylko będzie w mej mocy, żeby Cię inni także kochali i czcili... Wspieraj mnie szczególnie w modlitwie i uproś mi u Boga chwalebny ów dar, któryś w tak wysokim posiadała stopniu...” (s. 106—107). Właściwą nowennę poprzedza „Wianeczek na cześć Świętej Teresy do odmawiania na każdy dzień Nowenny” (s. 9—14), ułożony również przez św. Alfonsa. Jest to po prostu zbiór modlitw na każdy dzień nowenny używany jeszcze dzisiaj w klasztorach karmelitańskich. „Wianeczek” ów wydano również, pod innym tytułem i w nieco zmienionej formie, jako osobny druk¹¹⁰. Drugie wydanie nowenny św. Alfonsa ukazało się w r. 1937, nakładem „Głosu Karmelu”¹¹¹.

ważań, rozmyślanie na dzień jej święta i akt poświęcenia przez S. Alfonsa Liguorego oraz Uwagi św. Teresy dla jej zakonnic prócz tego kilka Uwag o czci jaką Kościół oddaje św. Teresie we Mszy św. dnia 15 Października skreślił Ks. Stanisław Spis. Kraków 1882; stron 141. Rozprawka ks. Spisa ukazała się również w osobnym wydaniu tego samego roku, tylko nieco skrócona.

¹⁰⁹ Zob. Przedmowę tłumacza, s. 111. Tłumaczyła z języka francuskiego karmelitanka bosa, zapewne z klasztoru łobzowskiego w Krakowie.

¹¹⁰ *Koronka, którą się odmawia każdego dnia, w czasie nowenny do s. Teresy i kiedy się podoba*, stron 4. Brak daty i miejsca druku.

¹¹¹ *Nowenna na cześć Świętej Teresy przez Św. Alfonsa Liguorego*. Kraków 1937; stron 96. Tłumaczenie został sprawdzony z oryginałem włoskim. W tym wydaniu głośno stwierdzono, że tłumaczem był ks. Spis, podczas gdy w wydaniu pierwszym cenzor kościelny wyraźnie zaznaczył, że tłumaczyła jedna z karmelitanek bosych. Gdyby tłumaczem był ks. Spis, zaznaczono by to w tytule, tym

W r. 1882 wydano jeszcze jedną broszurkę, również autorstwa św. Alfonsa, pt. „Króciuchna praktyka chrześcijańskiej doskonałości według pism i nauk św. Teresy”¹¹². W r. 1902 wydano ją ponownie, pod nieco zmienionym tytułem: „Praktyka Chrześcijańskiej Doskonałości według nauki i pism św. Teresy przez św. Alfonsa”¹¹³. Broszurka była przeznaczona przede wszystkim dla ludzi świeckich. Zawiera cały szereg informacji na temat życia nadprzyrodzonego. W części pierwszej jest mowa o zwalczaniu ziemskich przywiązań, miłości własnej, miłości bogactw... W części zaś drugiej o miłości Bożej, modlitwie umysłowej, Komunii św., pamięci na obecność Bożą, ćwiczeniach duchownych, miłości bliźniego... Często cytowane są teksty z pism św. Teresy.

Różne modlitwy i nabożeństwa do św. Teresy znajdują się również w rękopiśmiennych modlitewnikach układanych przez karmelitanki bose w w. XVII i XVIII. Najczęściej są to kopie nabożeństw już drukowanych¹¹⁴.

5. Pieśni i poezje

W modlitewnikach ku czci św. Teresy zamieszczano również pieśni, z których przynajmniej niektóre śpiewano w czasie nabożeństw, podkładając pod nie melodie innych pieśni kościelnych bardziej znanych. Pod względem poetyckim nie przedstawiają one większej wartości. Także ich treść nie jest zbyt bogata. Z reguły opisują życie św. Teresy, jej chwałę w niebie oraz znaczenie dla Kościoła i Zakonu. Zwykle są bardzo długie. Najpewniej autorkami większości z nich były karmelitanki bose.

Wydaje się, że nie ma potrzeby omawiania tutaj poszczególnych pieśni. Ograniczymy się tylko do inwentaryzacji pieśni drukowanych, z podaniem źródła oraz krótkiego opisu.

1. „Tryumfuj Niebo, z Gościa tak zacnego,
Masz Serafina, z Teresy nowego,
Masz y Anioła, masz y Cherubina,
Godna, żeby ta gruchnęła nowina”.
(...)

bardziej, że nowennę wydano razem z jego komentarzem tekstu mszy św. o św. Teresie.

¹¹² Kraków 1881; stron 30.

¹¹³ Kraków 1902; stron 32.

¹¹⁴ Zob. Bibl. Weś., rkpsy: 210 (decenna i litania, s. 207—231), 151 (to samo), 177 (to samo), 281 (to samo), 218 (litania, akty, modlitwy), 230 (to samo), 237 (litania) i inne. Identyfikacja tekstu decennego, jak w rękopisie nr 210, został wydany drukiem w dodatku do dziełka o. Tomasz od Jezusa: *Krótki sposób...*, s. 207—220.

Pieśń jest bardzo długa. Liczy trzydzieści strof czterowerszowych. W słowach napuszonych przedstawia triumf św. Teresy w niebie.

Druk: Nowenna 1734; Nowenna 1771 s. 37—41. Oba wydania podają melodię.

2. *O Teresso Uwielbiona*
Nad firmament wyniesiona.
Królaś Sponsa Niebieskiego
I Niebem Mistycznym Jego”.
(...)

Liczy dwadzieścia dziewięć strof czterowerszowych. Cała pieśń poświęcona jest wysławianiu cnót św. Teresy. W każdej z cnót dorównuje, a nawet przewyższa innych świętych oraz aniołów. Większa część hymnów wersji godzinek oparta jest na tej pieśni.

Druk: Nowenna 1734; Nowenna 1771 s. 41—45. Oba wydania podają melodię.

3. *W Poselstwie Króla Wielkiego,*
Idzie z Domu Oycowskiego
Teressa, w pogańskie Kraie,
Chrystusa im, lub krew daie”.
(...)

Liczy osiem strof czterowerszowych. Zwrotka pierwsza jest tłumaczeniem hymnu brewiarzowego „*Regis superni nuntia*”, ułożonego przez papieża Urbana VIII. W strofie drugiej rozwinięto temat strofy pierwszej (jeszcze nie ma lat siedmiu, a już pragnie męczeństwa). Strofa trzecia jest tłumaczeniem drugiej strofy hymnu. Dalsze strofy wysławiają miłość ku Bogu św. Teresy.

Druk: Nowenna 1734; Nowenna 1771 s. 45—46 (oba wydania podają melodię);

Nowenna 1730; Wybór nabożeństwa 1845 s. 28—30; Nabożeństwo do św. Teresy 1887, s. 77.

4. *Witay Gościu pożądanu,*
Z Nieba na Świat, nam zesłany,
Aniele w Niewinności”.
(...)

Liczy czterdzieści trzy strofy trzywerszowe. Obok całego szeregu tytułów, Teresę nazwano:

„...zarliwym Apostołem,
Zacnym Świata Doktorem,
Dla Nauki Zacności”.

Jej przykład pociąga do klauzury. To ona przywróciła pierwotną piękność Karmelowi. Proszący otrzymują od niej łaski. Pieśń kończy się prośbą:

„Niech Boga, iak Ty czczemy,
Niech Serdecznie Miłujemy,
Iako Twe własne dziatki”.

Druk: Nowenna 1734; Nowenna 1771, s. 46—50 (oba wydania podają melodię); Nowenna 1845 s. 40—43; Nabożeństwo do św. Teresy 1887, s. 73—76.

5. *Zranione serce bez winy,*
Skarży się Boże,
Niech Sąd Twój przemoże,
Na Twe Serafiny
Wysłuchay przyczyny”.

(...)

Liczy pięć strof dziesięciowerszowych. Wysławia miłość Teresy ku Bogu.

Druk: Nowenna 1730; Nowenna 1734 (podaje melodię); Wybór nabożeństwa 1845 s. 30—32.

6. *Przezacna Swego Ozdobo Karmelu,*
Błogosławiona Matko Dziełek wielu,
Teresso Święta, byway pochwalona,
I pozdrowiona”.

(...)

Liczy trzydzieści osiem strof czterowerszowych. Największą zasługą Teresy jest reforma Karmelu. Mądrość zaś Teresy jest tak wielka, że:

„Mitry Doktorskie, y Laury uczone,
Po Akademiach różnych niezliczone,
Dla twej nauki, Tobie się kłaniaia,
Mistrzynią znaia”.

(...)

Druk: Nowenna 1734; Nowenna 1771 s. 50—56 (oba wydania podają melodię).

7. *„Teresso Święta, Wodzu ludu Twego,*
Hetmanko wielka, Woyska Ognistego;
Godna, ażebyś była pochwalona,
I wysławiona”.

(...)

Liczy dwadzieścia strof czterowerszowych. Tematyka pieśni poprzedniej.

Druk: Nowenna 1734; Nowenna 1771 s. 56—58 (oba wydania podają melodię).

8. „*Dziecinne Serca, co Matkę kochacie,
I co Iey pracy, wdzięcznie zażywacie,
Pomóżcie bólu, który dziś ponosi,
Teresa Matka, gdy Ranę odnosi*”.
(...)

Liczy dwadzieścia sześć strof czterowerszowych. Bóg nie szczędził Teresie cierpienia, ale ona nie może się na nie skarżyć, gdyż sama o nie prosiła. Pieśń nawiązuje do znanej dewizy św. Teresy: „Cierpieć albo umrzeć”.

Druk: Nowenna 1734; Nowenna 1771, s. 58—62 (oba wydania podają melodię). Wszystkie dotychczasowe cytaty pochodzą z Nowenny 1734.

9. *Troycy Najświętszej wieczna niechay będzie Chwała,
Że siedmioraką łaskę Ducha swego dała
Teresie...*”

Jest to hymn, który wysławia u siedmioletniej Teresy pragnienie męczeństwa.

Druk: Nowenna 1771 s. 74—75; Wybór nabożeństwa 1845, s. 32—33; Nowenna 1845 s. 55.

10. „*Drogi Klejnocie, o Teresso Święta!
Miłością Boską gorącą przejęta.
W pierwszej młodości Bogu poślubiona,
Wielkością duszy i cnotą sławiona*”.

Liczy dwanaście strof czterowerszowych. Treścią jest zbliżona do poprzedniego hymnu.

Druk: Nabożeństwo do św. Teresy 1887, s. 72—73.

Nowenna z roku 1730 podaje ponadto sześć pieśni, nie spotykanych w innych modlitewnikach wydanych drukiem. Niektóre z nich znajdują się w modlitewnikach rękopiśmiennych. Oto tytuły tych pieśni:

11. „*Panno cnotami wielce zbogacona*” (także Bibl. Wes., rkps 153, r. 83—84 oraz rkps 141, s. 73—75).
12. „*O jak wielkie zbyt zapaty*” (także Bibl. Wes., rkps 112, s. 164—165).
13. „*Raducie się dziś niebiosa*” (także Bibl. Wes., rkps 112, s. 165—166 oraz rkps 156, s. 146—147).
14. „*Wiwat, wiwat Teresa święta*” (także Bibl. Wes., rkps 112, s. 166 oraz rkps 141, s. 75—76).

15. „Panna w głos woła”.
 16. „Dzień, w który Teressa święta”.

W zbiorach pieśni kościelnych spisanych przez karmelitanki bose, znajduje się jeszcze wiele innych pieśni ku czci św. Teresy. Tematyką zbliżone są do już omówionych. Najpewniej układały je karmelitanki bose na okolicznościowe uroczystości związane ze św. Teresą¹¹⁵. Pieśni, a raczej słabiutki wiersze, są wyrazem osobistej pobożności autorek do swojej Matki duchowej. Podobnie trzeba potraktować i inne tego rodzaju „poezje”, a więc Adama Konarzewskiego „Hymn o święty Theressie od Jezusa¹¹⁶ oraz dwa żywoty św. Teresy¹¹⁷. Oba żywoty składają się z ponad trzydziestu wierszy polskich, które rozwijają tekst motta łacińskiego. Każdy wiersz opisuje jakiś epizod z życia św. Teresy. Oba rękopisy są ręcznie ilustrowane.

Zupełnie inaczej należy ocenić spory tomik poezji łacińskich o Elizeusza od NMP, karmelity bosego¹¹⁸. Tomik składa się z trzech części. Większość od części pierwszej poświęcona jest dobrodziejom prowincji polskiej, przede wszystkim fundatorom klasztorów. Są tu jednak również ody ku czci św. Teresy (s. 41—42 oraz 129—174). Część druga składa się ze specjalnego typu liryk, zwanych epodami. Niektóre z nich poświęcone są św. Teresie (s. 175—196). I wreszcie część trzecia obejmuje dwie księgi epigramów (księga pierwsza 105, księga druga 113), których treścią są epizody z życia oraz doktryna Teresy z Avila. Każdy epigram zaczyna się od motta. Niekiedy do jednego motta jest więcej epigramów¹¹⁹. Stefania Ciesielska-Borkowska uważała, że o. Elizeusza należy zaliczyć do najlepszych poetów łacińskich humanistycznych wśród Polaków¹²⁰. Niestety, mimo jej sugestii, nikt nie zajął się tym tomikiem. O jego autorze również nic nie wiemy.

¹¹⁵ Bibl. Wes., rkps 112: *Pieśni Różne wyjęte z różnych Cancyonatów... Zebrane roku Pańskiego 1744-tego*; s. 161—174 (11 pieśni); rkps 153, *Cantiones variae...*, s. 128—132, 127, 81—84 (6 pieśni, niektóre łacińskie); rkps 156, *Zabawa wesola nabożna*, s. 87—89, 128—130, 146—147; rkps 141. Zbiór pieśni kościelnych (bez tytułu); s. 72—81; rkps 136, Zbiór pieśni kościelnych (bez tytułu); s. 10—23.

¹¹⁶ Bibl. Wes., rkps 59: *Dobra myśl wesolego i pogodnego sumienia rytmami polskimi wy* (łożona?) przez Adama z Konarzewa Konarzewskiego. Na większą chwałę Bożą Roku 1666, (nlb.). Jest to penegiryk ku czci św. Teresy.

¹¹⁷ *Żywot Seraphickiej Panny Teresy Świetey*. Bibl. Wes., rkps 4 i 38 nlb.

¹¹⁸ Eliseus a S. Maria: *De vita, gestis ac miraculis S. Matris Nostrae Theressiae a Jesu Seraphicae Virginis Lyricorum Libri IV, Epodon Liber Unus Duoque Epigrammatum*. Cracoviae 1650.

¹¹⁹ *Libri i Epigrammatum* mają własną paginację, s. 1—128.

¹²⁰ Stefania Ciesielska-Borkowska: *Mistycyzm hiszpański...*; s. 137—138.

6. Stowarzyszenia

Jest rzeczą charakterystyczną, że aż do schyłku wieku XIX — nawet przy kościołach karmelitańskich — nie istniało na ziemiach polskich żadne bractwo religijne, którego patronką byłaby św. Teresa. Pierwsza wiadomość o takim bractwie pochodzi z r. 1872. Jego oficjalna nazwa brzmiała: Bractwo św. Teresy ku oświacie ludu¹²¹. Zapewne nie rozwinęło ono szerzej działalności i szybko przestało istnieć.

Dziesięć lat później, w trzechsetną rocznicę śmierci św. Teresy, biskup Salamanki założył Stowarzyszenie modlących się za potrzeby Kościoła katolickiego i Ojca św. pod wezwaniem św. Teresy. W r. 1884 zostało ono przeszczepione do monarchii Austro-Węgierskiej oraz do Niemiec. Jego protektorem na terenie Austro-Węgier był biskup w Brixen (obecnie Tyrol włoski). W r. 1898 zatwierdziły jego statuty władze cywilne Austro-Węgier. Jego działalność poparli papieże Leon XIII, Pius X oraz cały szereg biskupów. Z całą pewnością już u schyłku wieku XIX istniało na terenie Galicji, o czym świadczą polskie wydania statutów stowarzyszenia z lat 1898 oraz 1914¹²². Obowiązkiem członka stowarzyszenia było odmówienie codziennie: „Ojcze nasz”, „Zdrowaś Maryjo” oraz wezwania „Święta Tereso, módl się za nami, za cały Kościół św. katolicki, a szczególnie za Ojca św.” Dekretem generała Zakonu Karmelitów Bosych, z dnia 20 kwietnia 1893 r., stowarzyszenie uzyskało uczestnictwo we wszystkich przywilejach, odpustach, Mszach św., modlitwach i uczynkach pokutnych całego zakonu.

Poza tymi wiadomościami zaczerpniętymi z broszurek propagandowych, nie dochowały się żadne wiadomości o działalności tego stowarzyszenia na ziemiach polskich. Należy jednak podkreślić trafność obioru św. Teresy na patronkę takiego właśnie stowarzyszenia. Przecież ona tak bardzo sobie ceniła to, „że jest córką Kościoła”.

*

¹²¹ Taką nazwę podaje broszurka, wydana pod tym samym tytułem w Krakowie, w drukarni Z. J. Wywiątkowskiego, w r. 1872. Broszura liczy 7 stron (Estr. VI 80). Niestety nie udało mi się odnaleźć tej broszurki, która przypuszczalnie zawiera statut stowarzyszenia.

¹²² Wydanie pierwsze pt.: *Ogólne Stowarzyszenie modlących się za potrzeby Kościoła katolickiego i Ojca świętego pod wezwaniem św. serafickiej Panny i zakonniczki Teresy*. Nakładem Stowarzyszenia św. Teresy (1898), stron 32, bez miejsca druku. Wydanie drugie nosi ten sam tytuł i liczy tyle samo stron. Wyszło z drukarni Katolika w Bytomiu (1914). Oba wydania statutów zawierają oprócz statutów, odpusty dla członków stowarzyszenia, modlitwy do św. Teresy oraz nieautentyczne „Zdania św. Teresy”. Ponadto wydanie z r. 1914 zawiera krótki żywot św. Teresy oraz zachętę do kultu św. Józefa.

Dzisiaj nikt już nie zna ani litanii, ani godzinek, ani pieśni do św. Teresy, a nowennę przed jej uroczystością odprawia się zapewne jedynie w kościołach i klasztorach karmelitańskich. A jednak nie można powiedzieć, żeby ona dzisiaj była mniej znana i mniej czczona niż w wiekach poprzednich. Zmieniły się formy zewnętrzne, czy może nawet zanikły formy zewnętrzne w jej kulcie. Pozostało zaś to, co było zawsze najważniejsze: uznanie dla jej wiedzy o sprawach Bożych oraz korzystanie z tej wiedzy dla potrzeb własnego życia religijnego. Jakże często Teresę nazywano: „Nauczycielką tajemnic Bożych”, „Skarbnicą duchowną”, „Nauczycielką bogomyślności” w pieśniach, godzinkach, czy litaniiach.

We wszystkich modlitewnikach podkreśla się ponadto, o czym już wspomniano, wielkie zaangażowanie Teresy w sprawy Kościoła, jej wielką miłość ku Bogu — i to od lat dziecięcych, jej działalność reformistyczną oraz wpływ na rozwój kultu św. Józefa.

Na kult św. Teresy w Polsce wpłynęły wzory obce, zwłaszcza włoskie, ponieważ stamtąd przybyli karmelici bosci do Polski. Jest to widoczne przede wszystkim w układzie i treści nabożeństw nowennowych¹²³. Istniały jednak również nabożeństwa będące tworem rodzimej pobożności. Należą do nich godzinki, większość pieśni, a także najpewniej litanie, ponieważ nie spotyka się ich w ówczesnych modlitewnikach włoskich.

O. Honorat Gil OCD

¹²³ Najstarsze znane mi wydanie włoskie nowenny pochodzi z r. 1695 (Giro-
lamo Maria di Sant'Anna OCD: *Novena alla S. Madre Teresa di Giesu... divisa
in nove mercoledì*. Napoli 1695). Autor we wstępie wyjaśnia, że nowennę można
odprawiać kiedykolwiek w ciągu roku przez 9 śród (dlatego we środy, ponieważ
jest to dzień poświęcony szczególnie kultowi Matki Bożej z G. Karmelu, Patronki
zakonu karmelitańskiego, którego Teresa była reformatorką), lub przez 9 śród
poprzedzających uroczystość św. Teresy. W każdy dzień nowenny należy nawie-
dzić kościół lub ołtarz Świętej, pościć, spowiadać się i przyjąć Komunię św., od-
prawić pół godziny rozmyślenia rano i wieczorem, odczytać kilka rozdziałów z pism
św. Teresy oraz odmówić inne przepisane modlitwy. Modlitewnik zawiera roz-
ważania na każdy dzień nowenny, których tematem jest jedna z łask udzielonych
Świętej. Podobny układ mają inne nowenny włoskie.